

Szabályszegés

az utolsó

búcsúnál

A temetkezés szokáskörét vizsgálva Homoródmánáson figyeltünk fel olyan viselkedésformákra, amelyeket a közösség mint deviáns eseteket kezelt. A temetés — mint egy közösség életében szabálytalan időközökben ismétlődő esemény — egy bizonyos jelenségsorozatból áll, a jelenségek tovább bonthatók egyes mozzanatokra.

Az esemény keretében a jelenségek ugyanolyan kontextusban való megemlítése rendszerűséget kölcsönöz, ugyanakkor a résztvevőknek bizonyos jól körvonalazott szerepeket alakít ki. Ezeket esetenként más-más résztvevők jelenítik meg a szerep megkívánta szabályok alapján. Az eseményt természetesen a történelmi-társadalmi körülmények formálták olyanná, amilyen, s ezek változásait tükrözi. Előre kell bocsátanunk, hogy megfigyeléseink szerint a temetkezés szokásköre — összehasonlítva az emberélet nagy fordulóit övező más szokáskörökkel (születés, párválasztás) — lassabban változik, lassabban épülnek be új elemek az esemény menetébe, lassabban morzsolódnak le a régiek. Ennek megokolása mélyebb elemzést igényelne, a fenti kijelentésünket csak empirikus megfigyeléseinkre alapoztuk.

Éppen azért, mert a szóban forgó esemény egészét még alig érintette az „urbanizáció szele“, alkalmasnak látszik a „nem szokásos“, „nem szabályszerű“ viselkedésmódokhoz való viszonyulás vizsgálata.

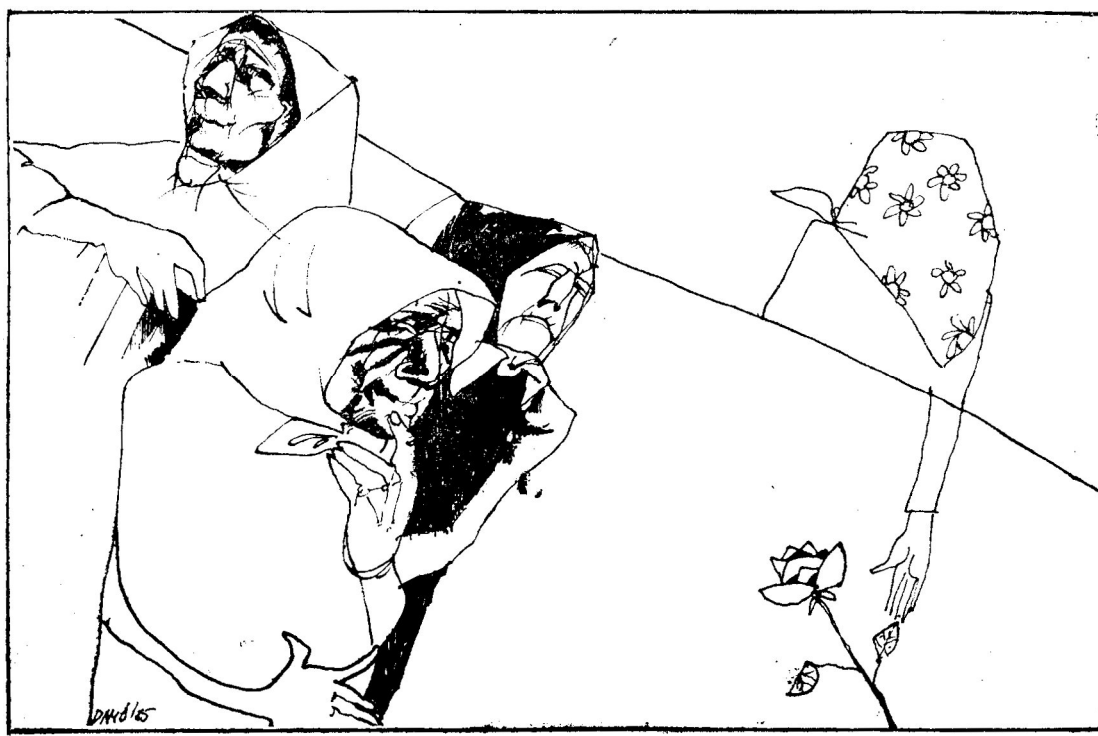
Tárgyunkat legcélszerűbben a szerepek síkján közelíthetjük meg. Említettük, hogy az eseményt alkotó jelenségsor lepergetése bizonyos szerepeket alakít ki. E szerepeket íratlan szabályok alkotják, olyan szabályok, amelyeket csak bizonyos tapasztalat után sajátít el az egyén, erre időt is ad a közösség. (Például vannak olyan szerepek, amelyeket csak a legidősebb résztvevőknek szabad vállalni.) A közösség szerepeltvárása tehát az egyes szerepet alkotó szabályok betartása. A szerepfeladatok tökéletlen végrehajtása, más szóval a szabálysértés, deviáns cselekedetnek minősül.

Alábbi példánkban néhány szabálysértést mutatunk be, figyelve a közösség viszonyulására is. (Példánk egy részénél mint megfigyelők vettünk részt, másokat lejegyeztünk mint a közösséget foglalkoztató, a megszokottól eltérő eseteket.)

A közösség elvárta szerepalakítás rendezőelve az elhunythoz vagy annak a közeli hozzátartozóihoz fűződő kapcsolat milyensége (közeli, távolabbi rokonok, szomszédok).

SZOMSZÉDOK

A közösség az elhunyt szomszédjától elvárja, hogy részt vállaljon az eseményből, ajánlkozzon a szerteágazó gyakorlati teendők elvégzésére (a halott öltöztetésétől a sírgödör kiásásáig stb.) jelenjen meg a virrasztó estén. Más teendőkre vállalkoznak az asszonyok mint a férfiak. A közösség ítéletével találkoztak a következő esetek.

Az elhunyt középkorú férfi, akinek egyik szomszédjával — szubjektív okokból — már évtizedekkel halála előtt elhidegültek a kapcsolatai. Az illető szomszéd a következőképpen közli környezetével, hogy az elhunythoz való viszonyán a halál mit sem változtatott: az indulásra kész temetési menet előtt viselőruhában megy a munkahelyére. Ugyanezt közli más esetben az a többszörös, aki az elhunyttal (pár négyzetméter földterület feletti vita miatt) rossz viszonyban lévén, amikor az ablaka előtt haladt el a temetési menet, bekapcsolta a rádióját. A közösség mindkét esetben elutasítja a szomszédok viselkedését. Szerepelvárása a következő volt: ha nem is vállalják gyakorlati teendők intézését, vegyenek részt a temetésen. De hajlamos a távolmaradás elnézésére is, viszont elutasítja a sérelmek ilyen formában történő felhánytorgatását a halottal szemben. Az első példánál ilyen megjegyzést hallottunk: „nem tudott félrehúzódni, vagy a kerten keresztül menni, miért kellett mindenki szeme láttára menjen!“ Ebben a fennhangoztatott elutasításban áll a közösség szankciója. Így befolyásolja, szabályozza a jövőben előfordulható, hasonló helyzetben lévő viselkedését.

A TÁVOLABBI HOZZÁTARTOZÓK

Szerepfeladatuk részt vállalni a szomszédokkal együtt a gyakorlati teendők intézésében, elvárják, hogy a „keszervekhez“ intézett szóbeli részvényt nyilvánítás mellé pár szót ejtsenek a halotról is. Közülük kerül ki egy irányító szerepű egyén, akit a halott közvetlen leszármazottjai bíznak meg a különböző teendők összehangolásával, megszervezésével. A szabályok jó ismerőjének kell lennie. A távolabbi hozzátartozók szerepüket általában mindkét irányban túlméretezhetik. Az elvárt viselkedésminta alapvonását a mértékletességben jelelhetjük meg.

A KÖZELI HOZZÁTARTOZÓK

Helyzetüknél fogva az ő szerepük a legszabályozottabb. Ennél a kategóriánál azért a leggyakoribb a szabálysértés, mert az életformaváltás következtében ezek feledésbe merülnek. A hagyományos paraszti közösségek felbomlásával, annak keretéből kiszakadó egyének érték- és normakommunikációjában zavar állhat be. A nem ismert vagy félig elfelejtett szabá-

lyokat az egyén nem tudja a megfelelő helyzetben alkalmazni, vagy bizonyos helyzetben nem a közösségtől elvárt szabályt alkalmazza.

Egy-egy koporsó köré összeseregülő vérségi leszármazottak különböző társadalmi státusú egyének, a státuskülönbségek különböző érték- és normarendszert jelentenek. Ha, némileg egyszerűsítve a képletet, két csoportba soroljuk ezt a kategóriát (nevezzük a közösség kereteiben megmaradókat **A**-nak és a kiszakadottakat **B**-nek), akkor az esemény menetében a **B** csoport tagjai magukkal hozott érték- és normarendszerüket féltetve a többségi **A** csoport szabályaihoz igazodnak. Mielőtt tovább vinnék az interakció vizsgálatát, lássunk előbb néhány megfigyelt példát.

Nagyvárosokban élő közeli hozzátartozókat kellett figyelmeztetni például, hogy a virrasztásnál nem és kor szerint kell helyet foglalni, a ravatal mellett a halott balján a férfiak, jobb felől a nők, elsőnek kell beülni a ravatal mellé mielőtt gyűlni kezdenének a részvényt nyilvánítók, utolsónak elhagyni a ravatalt, időközben nem szabad felállni, járkálni. Nem szabad semmiben segédkezni (főleg ételkészítésben nem!), a temetési menetben tilos cigarettázni. A fájdalmat csak bizonyos határok között illik kinyilvánítani: azt a negyvenéves férfit, aki rövid idő alatt elvesztette két legkedvesebb hozzátartozóját, amikor a sír előtt földre roskadt, nagybátyja felemelte és megjegyezte: „Tartóztasd meg magad, nem vagy fejérnép.“

Íme még néhány szabály: a halottas háznál nem szabad a pálinkáspoharakkal koccintani; a tükröt le kell fordítani vagy letakarni; a halottat a ravatalon lábbal az ajtó felé kell elhelyezni; a sírgödörben arccal kelet felé; ha férfi a halott, a zászlókat férfiak viszik, ha nő akkor nők; a toron addig nem szabad italt, ételt fogyasztani, amíg egy idősebb férfi be nem köszönti az asztalt a szokásos formában. A szabályokat tovább sorolhatnánk.

Visszatérve a két csoport tagjainak viselkedésmódjához, az esemény menetében a **B** csoport tagja lépéshátránnyal indul: számára ismeretlen terepen mozog, nem sajátíthatta el a fordulatoknak megfelelő szerepeket. Ugyanakkor az **A** csoport tagja, aki ismert normákat alkalmaz megfelelő helyzetekben, a helyes cselekvés biztonságával kalauzolja a **B** csoport tagját — sokszor csak gesztusokkal — a szabályok sűrűjében. A helyes cselekvés biztonságát az általa megszokott menetrend szerint pergő jelenségsor igazolja. Éppen a biztonsága megőrzéséért érdekelt az irányító szereppel való azonosulásra. Mivel a megszokott viselkedésmintát megjeleníti, fenntartja, egyszersmind megerősíti a rendszert szabályozó normákat, a közösség létrehozta formákat (ugyanakkor saját pozícióját is). Ebben érhető tetten a szerep társadalmi funkciója. A szabályozás tehát mindig valamilyen érték védelmét, magatartását célozza.

OLÁH SÁNDOR